

II SEYİDLƏR YAŞAYIŞ YERİNDƏ ARXEOLOJİ TƏDQIQATLAR

Şamil NƏCƏFOV,*AMEA-nın Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, aparıcı elmi işçi
shamil_necefov@mail.ru***Gülnarə HACIYEVA,***AMEA-nın Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu,
kiçik elmi işçi
hajiyeva_gulnara@mail.ru***Əhliman ƏBDÜRƏHMANOV,***AMEA-nın Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu,
elmi işçi
hacker_147@mail.ru*

Xülasə. II Seyidlər yaşayış yeri Samux rayonunun Seyidlər kəndi ərazisində, Şamkir rayonunun Qılınçbəyli kəndindən 1 km cənubda, dəniz səviyyəsindən 215 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yerində arxeoloji qazıntılar yeni tikinti sahələrinin arxeoloji tədqiqi proqramına əsasən iki mərhələdə həyata keçirilmişdir. 1-ci mərhələdə arxeoloji qazıntılar 2005-ci ildə CQBK (Cənubi Qafqaz boru kəməri) əsas ixrac qaz kəmərinin çəkilişi zamanı, 2-ci mərhələdə isə 2015-ci ildə bu boru kəmərinin genişləndirilməsi layihəsi ilə bağlı tikinti işləri zamanı aparılmışdır. Yaşayış yerinin ümumilikdə 220 m²-lik sahəsi qazılmış, tədqiq olunan ərazinin yaşayış yerinin cənub-qərb qurtaracağını təşkil etməsi müəyyən olunmuşdur.

Qazıntılar zamanı quyular aşkar edilmişdir. Quyuların quruluşu və onlardan aşkar edilmiş maddi mədəniyyət qalıqları əsasında onların bir qisminin təsərrüfat, digərlərinin isə məişət tullantılarının atılması məqsədilə istifadə olunduğunu söyləmək mümkündür. Yaşayış yerində aparılmış qazıntılar nəticəsində əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri müxtəlif ölçülü və məzmunlu saxsı qablar, iy başlıqları, metal qalıqları, daş məmulatı ilə təmsil olunur.

Artefaktların təhlili və müqaisəli analogiyası əsasında II Seyidlər yaşayış yerinin Son Antik və Orta əsrlərə aid kənd tipli yaşayış yeri olduğunu söyləmək mümkündür. Ehtimal ki, ərazidə yaşayış Antik dövrdə mərhələlərlə davam etmiş, müəyyən zamanlarda tam kəsilmiş və Orta əsrlərdə yenidən mövcud olmuşdur.

II Seyidlər Son Antik və Orta əsr kəndinin timsalında Azərbaycan ərazisində çox az öyrənilən bu tip yaşayış yerlərinin qazıntısı bəhs olunan dövrün sosial-iqtisadi mənzərəsini yaratmaqda, əhalinin təsərrüfat məşğuliyyəti, sənət sahələri və ticarət əlaqələrini öyrənməkdə başlıca mənbə rolunu oynayır.

AÇAR SÖZLƏR: Samux, Seyidlər, orta əsrlər, yaşayış yeri, arxeoloji qazıntılar, keramika.

Шамиль Наджафов, Гюльнарә Гаджиева, Ахлиман Абдурахманов

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА
ПОСЕЛЕНИИ СЕЙИДЛАР II

Резюме. Поселение Сейидляр II расположено на территории села Сейидляр Самухского района, в 1 км южнее села Гылынджебейли Шамкирского района, на высоте 215 м над уровнем моря.

Археологические раскопки на поселении были осуществлены в два этапа на основе программы археологического исследования новых строительных участков. 1-й этап проводился

в 2005-м году во время проведения главного газопровода Южно Кавказский трубопровод, на 2-м же этапе строительные работы были проведены в 2015-м году в связи с проектом расширения этого трубопровода. В общности был раскопан участок поселения размером 220 м², было определено, что исследованная территория составляет южно-западную оконечность поселения.

Во время раскопок были обнаружены ямы. На основе структуры ям и найденных в них остатков материальной культуры, можно сказать, что часть из них была использована для выбросов хозяйственных, другая же часть бытовых отходов. Образцы материальной культуры, полученные в результате раскопок, проведенных на поселении, представлены керамическими сосудами разной величины и содержания, пряслицами, металлическими остатками, каменными изделиями.

На основе анализа и сравнительной аналогии артефактов можно сказать, что поселение Сейидляр II является поселением сельского типа, относящемся к поздней античности и средним векам. Предположительно жизнь на территории продолжалась поэтапно в античный период, полностью прерывалась в определенные времена и вновь появилась в средние века.

На примере позднеантичного и средневекового селения Сейидляр II, раскопки очень мало изученных поселений этого типа в Азербайджане, играют роль главного источника для воссоздания социально-экономической панорамы, хозяйственной занятости населения, ремесленных отраслей и торговых связей в описанное время.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Самух, Сейидляр, средние века, поселение, археологические раскопки, керамика.

Shamil Najafov, Gulnara Hajiyeva, Ahliman Abdurahmanov ARCHAEOLOGICAL EXPLORATIONS IN SEYIDLAR II SETTLEMENT

Summary. *Seyidlyar II settlement is located in the territory of Seyidlar village of Samukh district, 1 km south of Qilinjbeyli village of Shamkir district, at an altitude of 215 m above sea level. According to the program of archaeological exploration of new construction sites, archaeological excavations at the site were carried out in two stages. In Phase I, archaeological excavations were carried out during the construction of the SCP (South Caucasus Pipeline) main export gas pipeline in 2005, and in Phase II, during the construction of the pipeline expansion project in 2015. A total area of 220 square meters of the settlement was excavated, and it was determined that the explored area would form the south-western end of the settlement.*

During the excavations wells were discovered. Based on the structure of the wells and the remains of material culture found in them, it can be said that some were used for the household and others for the household waste. Samples of material culture obtained as a result of excavations carried out in the settlement are represented by pottery of various sizes and contents, spindle heads, metal remains, stone products.

Based on the analysis and comparative analogy of the artifacts, it can be said that the Seyidlyar II is a rural settlement of the Late Antiquity and the Middle Ages. It is probable that the settlement in the area continued in stages in antiquity, was completely ceased at certain times, and re-existed in the Middle Ages.

On the example of the late antique and medieval settlement of Seyidlar II, excavations of rarely studied settlements of this type in Azerbaijan play the role of the main source for recreating the socio-economic panorama, economic employment of the population, handicraft industries and trade relations in the described time.

KEY WORDS: *Samukh, Seyidlar, Middle Ages, settlement, archaeological excavations, ceramics.*

Giriş. II Seyidlər yaşayış yeri Samux rayonunun Seyidlər kəndi ərazisində, Şəmkir rayonunun Qılıncbəyli (köhnə adı Kommuna) kəndindən 1 km cənubda, dəniz səviyyəsindən 215 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yeri 2005-ci ildə CQBK (Cənubi Qafqaz boru kəməri) boru marşrutunun çəkilişi prosesində, boru kəməri dəhlizinin 318.6-cı kilometrində, torpağın üst qatı götürülərkən nəzarətçi arxeoloq tərəfindən aşkar edilmişdir [1, s.4]. Yaşayış yerinin yerləşdiyi ərazi kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə olunduğundan, əkin sahəsi olması və qalın bitki örtüyü ilə örtülməsi səbəbindən ilkin mərhələdə – arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı onu aşkar etmək mümkün olmamışdır.

Abidənin ümumi səciyyəsi. Yaşayış yerinin yerləşdiyi sahə nisbətən maili düzənlikdir. Ərazinin torpaq örtüyü gil qarışıqlı şoran torpaqdan ibarətdir. Torpağın 1 m qalınlığında olan bəhs etdiyimiz təbəqəsindən sonra qum-gil qarışıq qrunut sularının çıxdığı təbəqə gəlir. Ərazidə uzun müddət meliorasiya işləri aparılmadığından torpağın şoranlığı artmış və əkinə yararsız hala gəlmişdir. Əvvəllər kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə edilən sahədə dənli bitkilər əkilmişdir. Hazırda torpağın məhsuldarlığı aşağı düşdüyündən yalnız otlaq sahəsi kimi istifadə edilir. Yerüstü arxeoloji materialların yayılma radiusundan aydın olur ki, yaşayış yerinin sahəsi təxminən 2 ha-dır [1, s.5].

II Seyidlər yaşayış yerində arxeoloji qazıntılar yeni tikinti sahələrinin arxeoloji tədqiqi proqramına əsasən iki mərhələdə həyata keçirilmişdir. Birinci mərhələdə – 2005-ci ildə CQBK boru kəmərinin çəkilişi zamanı yaşayış yerinin 160 m²-lik sahəsi qazılaraq tədqiq edilmişdir¹. 2015-ci ildə yeni əsas ixrac qaz boru xəttinin – CQBKG (Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi layihəsi) marşrutunun çəkilişi ilə əlaqədar yaşayış yerinin yerləşdiyi ərazi əvvəlcədən arxeoloji risk zonası kimi götürülmüş (arxeoloji monitor qrupunun rəhbəri Ş.N.Nəcəfov və BP tərəfindən dəvət olunmuş müşahidəçi arxeoloq D.Meynard tərəfindən) və burada arxeoloji qazıntıların aparılması planlaşdırılmışdır [2, s.7]. 2015-ci ilin iyulunda, ikinci mərhələdə yaşayış yerinin əlavə 60 m²-lik hissəsində arxeoloji qazıntılar aparılmışdır.

Yaşayış yerinin qazıntısı. Yaşayış yerində 2005-ci ildə aparılmış qazıntılar şərti olaraq 1-ci qazıntı sahəsi (plan 1), 2015-ci ildə aparılmış arxeoloji qazıntılar isə 2-ci qazıntı sahəsi adlandırılmışdır. Qeyd edək ki, birinci qazıntı sahəsindən tapılmış artefaktlar daha zəngin və çoxçeşlidir. İkinci qazıntı sahəsi birinci qazıntı sahəsindən 25-30 m aralıda, ondan cənubda yerləşmişdir [2, s.5-6].

Birinci qazıntı sahəsində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, qazılan ərazi yaşayış yerinin cənub-qərb qurtaracağını təşkil edir. Bir neçə təsərrüfat quyusunun əhatə etdiyi, istehsal çıxarlarının və məişət tullantılarının atıldığı ərazi yaşayış yerinin son sərhədlərini təşkil edir. Qazıntılar zamanı zəngin olmayan və bəzi yerlərdə tamamilə qırılan mədəni təbəqə izlənilmişdir. Ehtimal ki, ərazi vaxtilə əkinə yararlı vəziyyətə gətirilmək üçün müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmış və nazik təbəqədən ibarət mədəni lay dağılmışdır [1, s.5].

Birinci qazıntı sahəsinin 3 və 4-cü kvadratlarında 5 quyu aşkar edilmişdir. Quyuların quruluşu və onlardan aşkar edilmiş maddi mədəniyyət qalıqları əsasında onların bir qisminin təsərrüfat, digərlərinin isə məişət tullantılarının atılması məqsədilə istifadə olunduğunu söyləmək mümkündür. Dördüncü kvadratın mərkəzində, yer səthindən 25 sm dərinlikdə aşkar edilmiş 1 №-li quyunun diametri 120x160 sm, dərinliyi isə 80 sm-dir. Ellips formalı quyunun içindən tapılan qarışıq saxsı qab fraqmentləri, sümük qalıqları və s. onun məişət tullantılarının toplandığı yer olmasını söyləməyə imkan verir. Eyni təyinatlı 2 №-li quyu 4-cü kvadratın cənub-qərb divarının yanından, 25 sm dərinlikdən aşkar edilmişdir. Planda dairəvi formalı quyunun diametri 140-150 sm, dərinliyi isə 75 sm idi. Quyunun içindən antik dövrə məxsus dulusçuluq sənəti nümunələri olan müxtəlif tipli saxsı qabların çox kiçik hissələri aşkar olunmuşdur. 3-cü kvadratın cənub-şərq hissəsində, yer səthindən 40 sm dərinlikdə aşkar olunan 3 №-li quyu təyinatına görə təsərrüfat məqsədilə istifadə edilmişdir. Diametri 155 sm, dərinliyi 1 m olan təsərrüfat quyusundan izafi məhsulların saxlanması üçün istifadə olunmuşdur. Quyudan maddi mədəniyyət qalıqları və əsasən iribuynuzlu heyvana məxsus sümüklər aşkar edilmişdir. Eyni kvadratın şimal-şərq hissəsində 45 sm dərinlikdən aşkar olunan digər təsərrüfat quyusunun (4 №-li) dərinliyi 120 sm idi. Təsərrüfat quyusunun ağzının diametri 130 sm, içinin diametri isə 150 sm idi. 3 və 4-cü kvadratların kəsişməsində, qazıntı sahəsinin şimal-şərq hissəsindən, yer səthindən 40 sm dərinlikdən aşkar olunan 5 №-li quyu da təsərrüfat quyusu olub, 110 sm dərinliyə malik idi. Quyunun ağız hissəsinin diametri 120 sm, içinin diametri isə 190 sm idi [1, s.5].

¹ Yaşayış yerində 2015-ci ildə (2-ci mərhələdə) arxeoloji qazıntılar V.A.Əsədovun rəhbərliyi, Ə.İ.Əbdürəhmanovun iştirakı ilə aparılmışdır.

Birinci qazıntı sahəsinin 9 və 10-cu kvadratlarında da az sayda maddi mədəniyyət qalıqları tapılmışdır. Qeyd olunan kvadratların cənub-qərb tərəfində yer səthindən 25 sm dərinlikdə, diametri 5,6 m olan iri ölçülü məişət tullantılarının atıldığı sahə aşkar olundu. Bura böyük xəndək yerini xatırladırdı. Xəndəyin bir hissəsi qazıntı üçün ayrılmış dəhlizdən kənara düşürdü. Lakin buradan xeyli sayda artefaktların tapılması həmin sahənin böyüdülməklə tam qazılmasını şərtləndirirdi. Bu məqsədlə dərinliyi 1,5 m olan xəndək yeri tamamilə qazıldı və onun içindəki kül qarışıq torpaqdan müxtəlif təyinatlı və formalı saxsı qab fraqmentləri, daş alət, iy başlıqları, metal ərintiləri (şlaklar), kömür parçaları, iribuynuzlu heyvanlara, quşlara məxsus sümüklər və s. aşkar edildi [1, s.5].

Qazıntı sahəsinin 3, 4, 9 və 10-cu kvadratları istisna olmaqla, digər kvadratlarda qazıntılar 80 sm dərinliyədək aparılsa da, heç bir artefakt aşkarlanmamışdır. Digər kvadratlarda mədəni təbəqənin izlərinə rast gəlinməmişdir.

İkinci qazıntı sahəsində mədəni təbəqə izlənməmiş və birinci qazıntı sahəsindəki antik dövr kəndinin əlamətləri görünməmişdir. Torpağın şoranlığı səbəbindən qazıntı sahəsinin 1,3 metr dərinliyində qum qarışıq təbəqədə aşkar edilən qrunut suları isə bizi qazıntıyı tamamilə dayandırmağa məcbur etmişdir. Onsuz da bu dərinlikdən sonra arxeoloji sahədə mədəni təbəqənin mövcudluğu mümkünsüz idi. Əldə edilən tapıntılar yalnız yer səthindən ilk 40 sm dərinlikdən aşkar edilmişdir ki, bunların da mədəni təbəqəyə məxsusluğu şübhəlidir [2, s.8]. Ola bilsin, nə vaxtsa burada əkin işləri zamanı zəif olan mədəni təbəqə yatımı dağıdılmış və materiallar tamamilə qarışmışdır. Cüzi miqdarda əldə edilmiş artefaktlar gil materialından hazırlanmış saxsı qab fraqmentləridir. Onların sayı 11 ədəddir (şəkil 2).

Tapıntıların təsnifatı. Yaşayış yerində aparılmış qazıntılar nəticəsində birinci qazıntı sahəsindən əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri müxtəlif ölçülü və məzmunlu saxsı qablar (küp, küpə, bardaq, kasa, dopu, boşqab və s.), iy başlıqları, metal qalıqları, daş məmulatıdır.

Keramika. Yaşayış yerindən əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələri içərisində saxsı qablar üstünlük təşkil edir (şəkil 1; 2; 3). Onların əksəriyyəti təmiz gil tərkibli olmaları, keyfiyyətli hazırlanmaları, sabit temperatur rejimində bişirilmələri və naxışları ilə diqqəti cəlb edir. Gil qablar dulus çarxından istifadə edilməklə hazırlanmışlar [1, s.6].

Küplərin gil tərkibi qum qarışıqlıdır. Onlar, əsasən, açıq çəhrayı və açıq qırmızı rənglidir. Qalın divarlı küplər keyfiyyətli hazırlanmış və təsərrüfat məhsullarının saxlanması üçün istifadə edilmişdir. Ağız kənarları xaricə əyintili olan küplərin boğaz hissələri maili çərtmə və yaxud yapma kəmərvəri naxışlarla bəzədilmişdir (şəkil 2.10; 3.3). Küplərin çiyin və gövdə hissələrində də eynilə belə kəmərvəri yapma naxışlar vardır (şəkil 3.3). Küplər qalın divarlı olub (1-1,7 sm), iri həcmliyədirlər.

Küpə tipli gil qabların səciyyəvi cəhəti təmiz tərkibli və yaxşı yağrulmuş gildən hazırlanmaları, sabit temperatur rejimində bişirilmələri, saxsılarının rənginin əsasən boz və çəhrayı rəngdə olmalarıdır. Dar və geniş ağızlı küpələrin bəzilərinin səthi ağ pasta ilə bəzədilmişdir. Tapıntılar içərisindəki ağzı qıf formasında xaricə açılan, orta tutumlu bir küpənin alçaq boğazı qatlanaraq gövdəyə keçir. Küpənin üzəri yaşımtil anqobla örtülmüşdür. Boğazı və gövdəsi bir-birinə paralel çəkilmiş xətlərlə naxışlanmışdır. Gövdə hissədə də çərtmə sünbülvari naxışlara rast gəlinir (şəkil 1.4).

Küpə tipli gil qab fraqmentlərindən biri orta tutumlu küpəyə məxsus olub, nazik divarlıdır. Təmiz gil tərkibə malik küpənin ağız və boğaz hissələrində zəngin naxış elementləri vardır (şəkil 3.1). Burada naxışlar həm paralel çərtmə, həm dalğalı cızma, həm də yapma formasında verilmişdir.

Hazırlanma xüsusiyyəti və naxışlarına görə başqa bir küpə də diqqəti cəlb edir. Onun üç hissəyə parçalanmış gövdədən yuxarı hissəsi aşkar edilmişdir. Küpənin dar ağzı qıf formasında genəlir və azacıq xaricə qatlanır. Qabın çiyin hissəsi enli açıq qırmızı boya ilə naxışlanmışdır. Şar gövdəli küpənin ağız diametri 8,5 sm-dir.

Bardaqlar əsasən gövdə və boğaz hissələrin fraqmentləri ilə təmsil olunurlar. Aşkar olunmuş bardaq tipli qablar formalarına görə eyniyyət təşkil edirlər. Onlar bir-birindən yalnız üzərilərində olan müxtəlif cızmalı və inkrustasiyalı naxışları ilə fərqlənirlər. Bardaqların əksəriyyəti bir və ya iki qulpludur. Qulplar en kəsikdə dairəvi və lentvaridir. Ağız və boğaz hissələrinin qırıqları ilə təmsil olunan bardağın səthi yaşımtil anqobla örtülmüşdür [1, s.6]. Üzərində naxış elementləri vardır. Nazik divarlı, ağzı qıf formasında xaricə açılan, alçaq boğazlı digər bardaq fraqmentinin üzərində naxış elementləri vardır. Fraqment əsasında bardağın boğazının diametrinin 6,8 sm olması müəyyən edilmişdir.

Aşkar olunmuş saxsı qab nümunələrinin bəziləri xeyrə (misdən, alüminiumdan, saxsıdan və s.-dən hazırlanan dəyirmi, dərin qab) və nisbətən dərinliyi ilə seçilən kasa tipli gil qablara məxsusdur (şəkil 3.5). Onlar açıq çəhrayı rəngli olub, gil tərkibləri narın qum qarışıqlıdır. Xeyrələrin əksəriyyəti sadə olub, ağız kənarları xaricə doğru əyintilidir. Bəzi xeyrələrin ağız kənarları naxışlıdır və daxilə əyintilidir. Üçüncü qrup xeyrələr isə daha keyfiyyətli hazırlanmış və davamlı temperaturda bişirilmişlər. Onların da ağız kənarı nazikdir. Belə tip xeyrələrin ağız kənarı xaricdən batıq kanalvari formada naxışlanmışdır. Kasaların bəzilərinin ağız kənarında basma üsulu ilə düyməcik formasında yapma naxışlar qoyulmuşdur. Kasa fraqmentlərinin birində çubuqvari formada olan qulp üfüqi vəziyyətdə gövdəyə birləşir. Qulpun üzərində barmaq üsulu ilə şırım formasında batıq naxış salınmışdır. Gövdə hissədə üfüqi çəkilmiş naxışlar vardır. Nazik divarlı kasa çox nəfis hazırlanmışdır.

Dopu tipli saxsı qablara aid hissələr ağız kənarı, boğaz və gövdə fraqmentlərindən ibarətdir. Əsasən qırmızı və qara rəngli bu qabların gil tərkibi narın qum qarışıqlı olub, keyfiyyətli hazırlanmışlar. Ağız kənarları xaricə qatlanmış dopular sadə olub, naxışsızdır [1, s.7].

Yaşayış yerinin arxeoloji materialları içində bir ədəd gil çıraç da mövcuddur. Çıraç kiçik ölçülüdür, lülək hissəsi qırılmışdır. Ağız və lülək hissələrində dərin yanma və his izləri müşahidə olunur. Əldə kobud hazırlansa da, təmiz gil tərkibli olub, keyfiyyətlidir (şəkil 3.4).

İkinci qazıntı sahəsindən tapılan fraqmentlər saxsı qabların oturacaq, qulp, gövdə, çiyin və ağız hissələrini təşkil edir [2, s.9]. Fraqmentlərdən aydın olur ki, qabların əksəriyyəti nazik divarlı olub, dulus çarxında mükəmməl hazırlanmışdır. Gil tərkiblərində qarışıq yoxdur. Əksər saxsı fraqmentlərindən bəlli olur ki, gil qablar təmiz, yaxşı yoğrulmuş gildən hazırlanaraq sabit temperatur rejimində bişirilmişlər. Onlar əsasən açıq-çəhrayı və açıq-qırmızı rəngdədirlər. Qulplar qulaqcıq formalı və dairəvi en kəsiklidirlər (şəkil 1.8-9). Qapaqların üzəri naxışlanmışdır (şəkil 3.2; 3.6). Bəzi qapaqların kənarları düz, bəzilərininki isə dairəvi qabartma formasındadır. Basma və çərtmə üsulu ilə sünbülvari naxışlanmadan geniş istifadə edilib (şəkil 1.1).

İy başlıqları. Qazıntılar zamanı gildən hazırlanmış iki ədəd iy başlığı aşkar olunmuşdur. Onlar boz rəngli olub, konusvari formada hazırlanmışlar.

Daş məmulatı. Əmək aləti funksiyasını daşıyan bir ədəd üst dən daşı təbii ki, sürtmə zamanı istifadə edilmiş və səthi yaxşı işlənmişdir. Tuf daşından hazırlanan alətin uzunluğu 20 sm, qalınlığı isə 7 sm idi.

Metal əşyalar. Yaşayış yerindən tapılmış xeyli sayda dəmir hissələr hansısa alətlərin qalıqları olub uzun müddət torpaqda qaldığından korroziyaya uğramışdır. Təyinatı bilinmir. Bunlarla yanaşı, tapılan dəmir ərintiləri isə təbii ki, metalışləmə prosesi zamanı əmələ gələn istehsal çıxarlarının (şlaklar) qalıqları olmuşdur [1, s.7].

Yaşayış yerindən tapılmış *osteoloji qalıqlar* əsasən iribuynuzlu heyvanlara və ev quşlarına məxsus olmuşdur. Heyvan və quş sümüklərinin statistikasi aparılmış, qeyd olunan dövrdə ərazinin qədim sakinlərinin ev təsərrüfatında və maldarlıqda hansı heyvan və quş növlərinin üstünlük təşkil etməsi barədə elmi informasiya əldə edilmişdir.

Xronologiya. Qazıntı sahələrinin yaşayış yerinin əsas hissəsindən kənarda yerləşməsi onun haqqında daha geniş məlumat əldə etməyə imkan verməmişdir. Lakin artefaktların analitik təhlili və müqayisəli analogiyası əsasında II Seyidlər yaşayış yerinin son antik və orta əsrlərə aid kənd tipli yaşayış yeri olduğunu söyləyə bilərik.

Birinci qazıntı sahəsində aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunmuş arxeoloji materiallar, onların analoji oxşarları, abidənin qismən öyrənilmiş stratigrafiyası yaşayış yerini son antik dövrə - eramızın I-III əsrlərinə aid etməyə əsas verir [1, s.8; 3, s.70]. 2-ci qazıntı sahəsinin keramika məmulatı isə orta əsrlər dövrünə (IX-XII əsrlərə) aiddir [2]. Bu isə onu göstərir ki, II Seyidlər kənd tipli yaşayış yerində həyat uzun müddət davam etmişdir və yaşayış yeri həm son antik, həm də orta əsrlər dövrünün maddi mədəniyyətini özündə əks etdirir.

Keramika nümunələrinə təxminən 2 hektara yaxın sahədə rast gəlinir. Kəmərlərin dəhlizində yerüstü materialların daha çox yayıldığı sahə 250 m-dən artıq məsafəni təşkil edir. Abidənin topoqrafiyasının xüsusiyyətləri, eləcə də yerüstü materialların xarakteri yaşayış yerinin mərkəzinin kəmərlərin dəhlizindən şimalda yerləşdiyini müəyyənləşdirməyə əsas verir. Qazıntı aparılan sahələr yaşayış yerinin cənubi-şərq kənarını təşkil etmişdir. Birinci qazıntı sahəsində aşkar edilən antik dövr kənd tipli yaşayış yerinin qalıqları ərazinin qədim sakinlərinin daha erkən yaşayışının göstəricisidir [1; 3, s.70]. Ehtimal olunur ki,

ərazidə yaşayış ya mərhələlərlə davam etmiş, ya müəyyən dövrlərdə kəsilmiş, ya da orta əsrlərdə yenidən bu ərazidə yaşayış mövcud olmuşdur [2, s.9-10]. Lakin orta əsrlər kəndinin izlərini geniş aşkar etmək mümkün olmamışdır. Ehtimal etmək olar ki, orta əsrlərə aid yaşayış yeri kəmərdəhəzindən çox aralıdadır.

Nəticə. Əldə olunmuş keramika nümunələri yüksək texnologiyanı mənimsəmiş peşəkar dulusçular tərəfindən istehsal olunmuş sənət nümunələridir. Qazıntıların nəticələrini əks etdirən antik və orta əsr saxsı məmulatını oxşar xarakterli digər sahələrin, əsasən də Qıraq-Kəsəmən, Daşbulaq, Faxralı, I Lək, I, II və III Hacıalılı, Əmirarx abidələrinin keramikası ilə müqayisə edərkən ciddi fərq müşahidə olunmur [3; 4]. Bu arxeoloji sahələrin hər birindən qeyd olunan dövrlərə aid kənd tipli yaşayış məskəninin bütün cəhətlərini özündə əks etdirən təsərrüfat həyatı haqqında müəyyən məlumat əldə edilmişdir.

Qazıntı sahəsindən aşkar edilmiş tapıntılar içərisində metalizmə prosesi zamanı əmələ gələn dəmir xəlitələrin (şlak) kəmiyyətə müəyyən qisim təşkil etməsi bəhs olunan dövrdə ərazidə yerli metallurgiyanın, xüsusilə dəmirçiliyin inkişafına dəlalət edir.

Tapılmış iy başlıqları ərazidə dulusçuluq və metalizmə sənətləri ilə yanaşı, toxuculuğun da mövcud olduğunu sübut edir. Güman etmək olar ki, əsasən yundan hazırlanmış iplər yerli toxuculuqda istifadə olunmuş və müxtəlif parçalar toxunmuşdur.

Yaşayış yerindən tapılan heyvan sümüklərinin statistikasına əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, bəhs olunan dövrdə əhali daha çox iribuynuzlu heyvandarlığa üstünlük vermişdir. Sümük qalıqlarının cəmi 5%-i xırda buynuzlu heyvanlara məxsus olmuşdur [1, p.7]. Həmçinin ev quşlarının sümüklərinin çox tapılması yerli sakinlərin ev təsərrüfatında onların çox bəslənməsinə yer verdiyinin sübutudur.

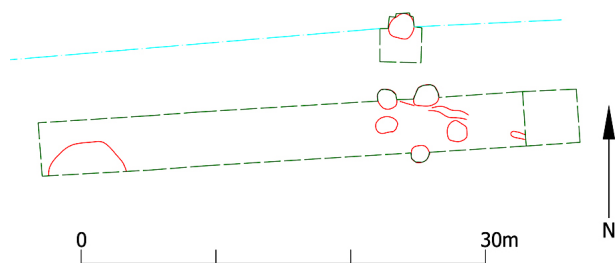
Tədqiq olunmuş bəzi antik dövr abidələri öz qədimliyi ilə II Seyidlər yaşayış yerindən fərqlənir. Həm də bu abidələrin bəziləri qəbir abidələridir [5; 6]. Buna görə də II Seyidlər antik dövr kəndinin arxeoloji baxımdan öyrənilməsinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Eyni zamanda, əsasən, dövrün sakinlərinin yalnız dini dünyagörüşü və dəfn adətləri haqqında informasiya verən qəbir abidələrindən fərqli olaraq bu tip yaşayış yerlərinin qazıntısı bəhs olunan dövrün sosial-iqtisadi mənzərəsini yaratmaqda, əhalinin təsərrüfat məşğuliyyəti, sənət sahələri və ticarət əlaqələrini öyrənməkdə başlıca mənbə rolunu oynayır [6].

İndiyədək antik və orta əsrləri özündə ehtiva edən yaşayış yerlərinin bəzilərinə tədqiqat işləri aparılmışdır. Lakin tədqiq olunmuş bu tip abidələrin əksəriyyəti, əsasən, antik və orta əsrlər dövrünə aid böyük yaşayış yerləridir (əsasən şəhər tipli). Qeyd olunan dövrlərə aid kənd tipli yaşayış yerlərinin tədqiqi isə bu baxımdan bir qədər geridə qalır. Ona görə də II Seyidlər kimi yaşayış yerlərinin təmsalında bu tip abidələrin öyrənilməsi çox vacibdir. Məhz bu tip yaşayış yerlərinin öyrənilməsi Azərbaycanda antik və orta əsr kəndinin sosial-iqtisadi vəziyyəti, sənət sahələrinin inkişafı, ticarət-sənətkarlıq mübadilələri haqqında dolğun bilgi verir.

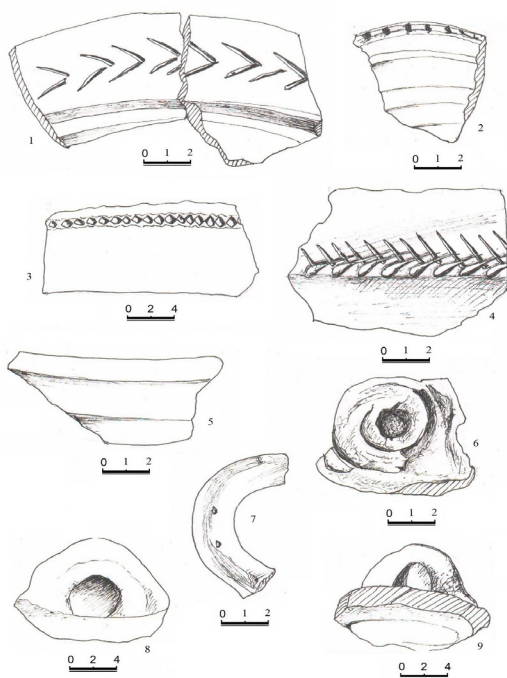
ƏDƏBİYYAT

1. Jalilov B.M. Short report excavations of Seyidlar II Antique Period Settlement KP 318.6 – SCP ROW. Baku-Azerbaijan, 2007, 14 p.
2. Nəcəfov Ş.N. CQBKG boru kəməri marşrutunun 297.580-ci km-də yerləşən II Seyidlər yaşayış yerinin arxeoloji qazıntısı haqqında qısa elmi hesabat. Bakı-Azərbaycan, 2018, 21 s.
3. Taylor P.M., Polglase C.R., Museyibli N.A., Koller J.M., Jonson T.A. Past and Future Heritage in the Pipelines Corridor – Azerbaijan, Georgia, Turkey. Smithsonian Institution Asian Cultural History Program, Washington, 2011, D.C. Design by Graphics, Inc., 246 p.
4. Əsədov V.A., Nəcəfov Ş.N., Ağalarzadə A.M., Əbdürəhmanov Ə.İ. Faxralı orta əsr yaşayış yerinin arxeoloji materialları və qəbir abidələri // “Dövlət və Din” (ictimai fikir toplusu), №9 (38), Bakı, “Azərənəşr”, 2015, s. 38-50.
5. Taylor P.M., Maynard D. Excavations on the BTC & SCP Pipeline, Azerbaijan. Internet Archaeology, Issue 29, 2011 / http://intarch.ac.uk/journal/issue29/btc_toc.html
6. Гошгарлы Г.О. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана. Баку: “Елм”, 2012, 246 с.

318 Seyidlər II Antik Period Settlement
SCP 2005 KP 318
Grid Reference 8607906 4525924

Plan 1

Şəkil 1

Şəkil 2

Şəkil 3